

2013 december Esszé

Hegyi Gyula: Egy nemzet, két lélek

Először anyám beszélt arról még gyermekkoromban, hogy Magyarország történetében az igazi törés nem 1945-ben, hanem negyedszázaddal az előtt, az Osztrák–Magyar Monarchia széthullásával történt meg. Ekkor lettünk egy nagy, magabiztos európai birodalom részéből egy kicsi, szerencsétlen, kelet-európai ország. Már nem emlékszem arra, hogy pontosan mikor hallottam ezt tőle, de legkésőbb a hatvanas évek derekán történhetett, hiszen 1967-ben, fiatalon meghalt. Ez a gondolata akkor annyira élesen szemben állt a kor történelemmagyarázatával, hogy – szégyenemre – több évtizedre elfelejtődött bennem. A hivatalos propaganda szerint Magyarországon 1945-ben bukott meg a „bűnös úri rend”, s a felszabadulással kezdődött az ország új, diadalmas története és felemelkedése. Másrészt abban a pasaréti környezetben, amelyben éltem, s olyan, akkor „reakciónak” nevezett rokonsággal, amely körülvelt, jól ismertem az ellenkező kánont is. Mely szerint 1945-ben, a szovjet megszállással szabadult el a „gonosz”, ami addig történt, az mind szép volt, ami azóta következett, az rossz és elvetendő. (Kivéve „Ötvenhatot”.)

Bár mindkét nézőpont végletességét ellenszenvesnek tartottam, s néha az is eszembe jutott, hogy a maga módján mind Horthy Miklós, mind Kádár János a geopolitikai kényszert követte, a rendszerváltozásig nem sokat gondolkodtam a dolgon. Mérnöknek tanultam, aztán mégis költő, újságíró, filmkritikus lettem, s a nyolcvanas években ösztöndíjakkal, baráti és hivatalos meghívásokkal, minden energiámat és kevéske pénzemet erre fordítva, ha csak tehettem, Nyugat-Európába utazgattam. Egy időben arra voltam a legbüszkébb, hogy nyolc-tíz nyugati nagyvárosban is vannak olyan barátaim, ismerőseim, akikhez betoppánva bármikor szállást kaphatok. Ha akkori vágyaimat egy félmondatban összegezhetem, csak annyit szerettem volna, hogy egyszer Magyarország is egy átlagos nyugat-európai ország legyen. Abban a kissé idealizált formában, amelynek az akkori nyugati jóléti társadalmakat a nagyjából baloldali barátok szemszögéből láttam.

Amatőr érdeklődéssel azért nagyjából minden olyan könyvet elolvastam, amely Magyarország XX. századi történelméről itthon megjelent, s a párizsi Beaubourg nyilvános, este tízig nyitva tartó könyvtárban jó néhány nyugati munkán is átrágtam magam. Kint, a Pompidou Központ előtti téren fiatal feketék doboltak folyamatosan, s így a magyar sorsfordulók, rendszerváltozások, határkiigazítások és zsidótörvények története egybemosódott agyamban az ütemes dobpergéssel. A Nyugaton kezembe került munkákból sok, otthon elhallgatott tényt megismerhettem. Párizsban olvastam például először Kovács Béla elhurcolásáról és az 1956-os mosonmagyaróvári vérengzésről, de olyan intim pletykákról is, mint Gobbi Hilda és Péter Gábor barátsága. („A leszbikus színésznő és a titkosrendőrség főnöke”, ez így, ilyen megfogalmazásban és párizsi távlatból egészen romantikus, megfilmesíthető szüzsének tetszett.) De végső soron az itthoni és kinti könyvek ugyanazt a történelemszemléletet erősítették. Magyarország XX. századi történetében az 1945-ös felszabadulás (szovjet megszállás) jelentette a vízválasztót, ezen az 1956-os események sem tudtak változtatni, s innen kezdve az ország története egybeolvad a kelet-európai térség felemelkedésével (vagy

leszakadásával). A Beaubourban még a rólunk szóló könyvek sora is szigorúan a bolgár, román, csehszlovák polcok mellé esett, steril messzeségben Auszriától vagy Németországtól.

Igazából csak mostanában, két évtizeddel a rendszerváltozás után jutott ismét eszembe anyám gyökeresen eltérő történelemmagyarázata. Ha ugyanis igaz lenne, hogy a magyar történelem kerekét a szovjet hadsereg fordította ki az eredeti menetéből, akkor a kivonulása óta eltelt huszonkét esztendőnek elégnek kellett volna lennie a korrekcióra, az annyira áhított „normális” állapotok visszatérére. A kilencvenes években sokunkban élt is olyan illúzió, hogy lassan, de biztosan hazánk is „normális” nyugat-európai ország lesz, „boring democracy”, unalmas demokrácia, ahogy saját országaikat a legboldogabb nemzetek gyermekei látszólag lenéző, de a mi szemünkben pofátlanul dicsekvő iróniával nevezni szokták. Nincs svájci vagy luxemburgi polgár, aki összeveszne a barátaival azok eltérő pártválasztása miatt, s olyan sem igen akad, aki a következő választásoktól néhány százaléknyi adókulcsváltásnál többet várna. Magyarországon ezzel szemben folyamatosan növekszik a politikai hisztéria, izzik a gyűlölet, a választások a sátáni és mennyei erők Armageddon-harcaként jelennek meg a köztudatban, s teljes vértetben újra feltámadnak a két háború közti korszak összes téveszméi és illúziói. Márai Sándor 1944 végén írt arról, hogy a Horthy-korszak sajtója két témát ismételtetett negyedszázadon át, a bolsevizmusét és a zsidókérdését, s az ország minden baját a trianoni békediktátummal magyarázta. Ha ehhez hozzávesszük a cigánykérdést, akkor nagyjából teljes a leltár, a XXI. század elejének magyar társadalmát ugyanazok a beteges lázalmok, gyűlöletek és frusztrációk kötik le, mint az 1918 utáni évtizedekben. S mivel – ahogy már írtam – az „úri” Pasaréten nőttem fel, kamaszként az ottani katolikus templom aktív híve voltam, barátaim és rokonaim jó része az úgynevezett keresztény középosztályból származott, biztos állíthatom: ezek a téveszmék és balítéletek mindvégig benne éltek a magyar társadalom egy részében. Búvópatakként háborítatlanul túléltek az államszocializmus évtizedeit, s most elénk lökik mindazt a szennyet és ásatag hazugságot, amit néhány évtizedig eltakart a pártállam elnyomása, majd a rendszerváltozás első, diadalmasnak hitt szakasza.

A mai magyar társadalom egyik legnagyobb paradoxona, hogy miközben egyre több szó esik a történelemről, elsősorban a nemzet múltbeli sérelmeiről, annál torzabb és homályosabb kép él a köztudatban, benne az oktatásban és a kultúrában is, valós történelmünkről. Kiemelten arról a három sorsfordulóról, amely alapvetően határozta meg nemcsak úgy általában a XX. század magyar történelmét, hanem lényegében minden magyar család egyéni történetét is. 1918, 1945 és 1990 valós értelmezését szinte senki sem akarja, tudja vagy meri tárgyilagosan megfogalmazni, s így e három sorsforduló egyre vadabb és hisztérikusabb torzításokra ad alkalmat. S ez egyáltalán nem csak az úgynevezett jobboldal felelőssége. Egyetlen példát máris megelőlegezek a későbbi gondolatmenetemből. Az 1990-es rendszerváltozást úgy magyarázni, hogy a magyar demokratikus ellenzék buktatta meg a kommunizmust, nyilván ártalmatlanabb, de végeredményben éppoly valótlan állítás, mint azt mondani, hogy Trianonért a magyar kommunisták voltak a felelősek. Egy nemzetben, de még egy családon belül is az erkölcsi széthullás biztos jele, ha a közösség tagjai a kívülről jövő kataklizmákért egymást okolják (vagy akár magukat dicsérik), s nem látják be, hogy mindannyian a külső erők játékszerei. Magyarország 1918 őszén nemcsak az első világháborút, hanem történelmi cselekvőképességét is elvesztette. Az azóta eltelt lassan száz évben hazánk minden külpolitikai és jelentősebb belpolitikai változásai is a nagy, tektonikus impériumváltások következményei voltak. Szerencsésebb nemzetek, mint például a finnek (az 1918 utáni rövid polgárháborújukat leszámítva), ezt ügyesen felismerik, s összezárva, egymás iránti szolidaritásban alkalmazkodnak a mindenkori geopolitikai fordulathoz. Nálunk sajnos minden impériumváltás arra szolgál alkalmul, hogy a nemzet egyik csoportja leszámoljon a másikkal, vagy legalábbis gyűlöletheadjáratot indítson ellene.

A három sorsforduló közül természetesen az első, az 1918-as volt messze a legjelentősebb. A

mai magyar ember igazából fel sem tudja fogni, hogy 1918 novembere előtt hazánk a kor egyik vezető nagyhatalmának társállama volt. A Habsburg Birodalom, a császári Németország, a cári Oroszország és a szultáni Törökország négyszögében az első világháború kitöréséig csak apró, szerencsétlen sorsú kisállamok vegetáltak, amelyek időnként hajba kaptak egymással (balkáni háborúk), s ezen a nyugati kényelemmel felszerelt budapesti kávéházakban jót nevettek az újságolvasó vendégek. Ugyancsak ezekben a megvetően balkáninak nevezett országokban dívtak a puccsok, forradalmak, belső leszámolások és etnikai villongások, mindaz, amin a civilizált és nyugatos Magyarország a közhiedelem szerint már régen túljutott. „Öregapóként ült nagy trónusán /

az agg király, mi kávéztunk Budán, / s a végtelen békére nyílt a pálya”, írta erről a korról vagy inkább életérzésről Kosztolányi Dezső később, a „nyavalyatörős és buta” húszas években (*Szonett az öreg királyról.*). 1918-ban ez a béke, a talán végig sem gondolt, de a magyar élet természetes részévé vált nagyhatalmiság biztonsága veszett el, hullott szét, alighanem örökre.

Éppen az Osztrák–Magyar Monarchia megítélése mutatja a legvilágosabban, hogy a magyar történelmet nem lehet kizárólag a mai baloldali-jobboldali szembenállás jegyében szemlélni, s a progresszió sem volt mindig a baloldaliak privilégiuma. A kiegyezés utáni évtizedekben az számított baloldalinak, aki ellenezte a Habsburg Birodalommal való együttélést, s minél jobban ellenezte, annál szélsőbaloldalibbnak („szélbal”) nevezték. Pedig nagyjából 1900-tól a Monarchia magyar felén olyan gazdasági, kulturális és részben szociálpolitikai fellendülés indult meg, amely a világháborús katasztrófa nélkül bizonyosan elvezetett volna az ország igazi nyugatosodásához. Erről a szó legszorosabb értelmében személyes élményeim is vannak, hiszen mindkét „alma materem”, a Jurányi utcai gimnázium és a Műegyetem is a Monarchia alatt épült, s a mi időnkben, a hatvanas-hetvenes években büszkén őrizte az óbirodalom nagyvonalú, kőben és térben gazdag életérzését. Nyilván igaz mindaz, amit a Monarchia kritikusai, így Ady Endre is leírtak a rendszer hibáiról, a tömeges szegénységről, az úri osztály dölyféről, a milliós kivándorlásról. De hát Amerikát nemcsak magyarok, hanem svédek, németek, olaszok, írek is benépesítették, s akkoriban a brit szegények helyzete sem volt vigasztalóbb a magyarokénál. Az viszont tény, hogy a magyar országrészt érintő civilizációs és szociális reformokat ugyanúgy a központi Habsburg-kormányzat szorgalmazta, mint a lakosság felét kitevő nemzetiségi beemelését a politikai hatalomba. S ezeket a kezdeményezéseket a magyar uralkodó osztályok gáncsolták el a „baloldaliaknak” nevezett függetlenségi lelkes támogatásával. Akik vaksi módon nem értették meg, hogy ha az ország leszakadhat a Habsburg Birodalomról, akkor az ország nem magyar fele ugyanúgy leszakadhat a függetlenné vált Magyarországról. Tisza István feltehetően értette ezt, de végső soron ő is tehetetlenül sodródott a Monarchia osztrák vezetőivel, akik a Habsburgok sok száz éves geopolitikai óvatosságát feláldozták a szuperhatalomnak hitt Németország iránti kisebbségi érzés oltárán.

A magyar köztudatba megannyi generáció alatt beleégetődött, hogy a nemzet „négy száz éven át” heroikus küzdelmet folytatott az ország függetlenségéért a Habsburgok ellen. Budapesttől a legkisebb magyar településig a történelmi utcanévek legtöbbször a különböző Habsburg-ellenes felkelések és szabadságharcok hőseire emlékeztet. Thököly Imrére, Rákóczi Ferencre, Kossuth Lajosra, Petőfi Sándorra, kuruc brigadérosokra, aradi vértanúkra, Bem apóra, még az angol-francia Guyon Richárdra is. A „négy száz éves ellenállás” mítosza a baloldal és a mai jobboldal közös szellemi öröksége, noha az utóbbi még ebből is kirekesztené a baloldalt. (Annak ellenére, hogy a klasszikus magyar jobboldal, a katolikus klérus, az arisztokrácia és a nagytőke mindig Habsburg-párti volt, ellenezte és mélyen megvetette a „rebelliseket”.) Érdemes megfigyelni, hogy a kommunisták kuruckultuszát, amelyet a Rákosi-rendszer alakított ki, s a Kádár-rendszer tett a Tenkes-sorozattal igazán populárisá, minden érdemi változtatás nélkül hogyan sajátította ki a jobboldal, főleg annak szélsőséges része.

De miközben a magyar jobboldal lelkesen emlékezik a „négy száz éves szabadságharcra”,

ugyanakkor beteges gyűlölettel gondol a magyar függetlenséget négy évszázad után először megtestesítő Károlyi-féle Magyar Népköztársaságra. Nincs még egy nemzet a világon, amely – miközben annyira büszke függetlenségi harcaira – saját függetlensége visszanyerésére olyan utálattal vagy legjobb esetben közönnyel gondol, mint a mai magyar társadalom. Ez önmagában olyan paradoxon, olyan beteges téveszme, amely eleve lehetetlenné teszi egy egészséges nemzettudat kialakulását. A nemzeti függetlenséget természetesen nem Károlyi Mihály és az őszirózsás forradalom vívta ki. Függetlenségünk egyenes következménye volt a Habsburg Birodalom széthullásának, a Duna-medence messzi nyugati fővárosokból elrendelt átrendezésének. Lehet, hogy Károlyi Mihálynál ügyesebb politikusok és Lindner Bélánál jobb hadügyminiszterek kicsit kedvezőbb határokat értek volna el, valamivel több maradt volna meg a Monarchia magyar államrészéből, de a rendezés alapját már a Monarchia szétesése előtt meghatározták a győztesek. S ennek a rendezésnek egyaránt része volt Magyarország kisállami függetlensége és a nem magyar területeknek új államokhoz való csatolása.

Ilyen értelemben a négyszáz év után elért magyar függetlenség ára Trianon volt. Ha ezt a magyar közgondolkodás, a hivatalos és családi történelemszemlélet, a politika és az oktatás nem ismeri el, akkor még hosszú ideig szerencsétlen, megosztott, gyűlölködő vagy arra hajlamos nemzet maradunk. A történelmi fátumhoz – a magyarságnak társnagyhatalmi státuszt és nyugatos fejlődést biztosító dunai monarchia széthullásához – képest a mostanában annyit emlegetett kísérőjelenségek (Károlyiék, a Tanácsköztársaság, Horthyék hatalomra kapaszzkodása) bízást másodlagosnak nevezhetők. Noha persze azoknak, akik megszenvedték ezeket a rezsimváltásokat, mindez súlyos tragédiát jelentett. A rendőrségi kihallgatók régi taktikája, hogy az amúgy esetleg ártatlan gyanúsítottakban elültetik az egymás elleni árulás gyanúját, s így mindannyiukat tönkreteszik. A magyar drámairodalomban legmegrázóbb erővel Székely János Caligula helytartója című drámája ábrázolja ezt a tragikus folyamatot. Noha sem Károlyi Mihály, sem Kun Béla, sem Horthy Miklós nem mérhető az egymás ellen hergelt két darabbeli ifjú, Lucius és Probus erkölcsi tisztaságához, annyi elmondható, hogy az igazi tragédiában, a Monarchia háborús vereségében és Magyarország kisállammá degradálásában mindannyian ártatlanok voltak. Így eleve önsorsrontó tépelődés azzal a kérdéssel megosztani a nemzetet, hogy melyikük volt bűnösebb abban, ami tőlük függetlenül és messze a fejük fölött történt. Az persze más dolog, hogy ha Károlyiék mögé diszkréten, a forradalmi lázban tapintatosan hátrébb húzódva, odaáll a régi uralkodó osztály, akkor mérsékeltebb lehetett volna a széthullás és a területvesztés. De 1918 novembere után senki emberfia nem változtathatott azon, hogy Magyarország a történelem alakítójából, nagyhatalmi társállamból a történelem elszenvedőjévé, a geopolitika játékosából annak kiszolgáltatott játékszerévé vált.

Arra természetesen nem ad felmentést az impériumváltás kényszere, hogy Károlyiék demokratikus kísérlete és a Tanácsköztársaság bukása után egy alapvetően antidemokratikus és tekintélyuralmi rendszer jött létre Magyarországon. Annak ellenére, hogy az antanthatalmak, bár félszívvel, demokratikusabb megoldást sürgettek, vagy inkább csak sugalltak hazánk számára. Pedig az ország hangulata nem volt egyértelműen jobboldali. Bár a fehérterror miatt a szociáldemokraták nem indulhattak az 1920-as választásokon, a különböző kispártok és -pártkezdemények a szavazatok felét megszerezték. Ám vezetőik a kispártmozgalom lényegében minden demokratikus és szociális értékét feladták, s engedelmesen asszisztáltak a nagybirtok, a nagytőke és a Horthy-féle katonai elit hatalomátvételéhez. Ez sajnos arra példa, hogy miközben az ország a geopolitikai fordulat minden hátrányát keserűen megszenvedte, annak esetleges hasznából, a demokratikus átalakulásból nem részesült az uralkodó osztályok önzése és a progresszív erők gyengesége miatt.

Míg az 1918–20-as eseményeket a magyar társadalom többsége belpolitikai indíttatásúnak tartja, s máig aktuális alapul szolgál a „kommunisták”, illetve „Horthyék” híveinek megbélyegzésére, az 1945-ös nagy átalakulást szinte mindenki egy külső erőnek, nevezetesen a szovjet hadsereg bevonulásának tudja be. A „megszállás”, a „felszabadulás”, a „szabadulás” szavak egyaránt arra utalnak, hogy a Vörös Hadsereg kiverte az országból a német és a velük szövetséges magyar csapatokat, s ezzel új fejezetet nyitott a nemzet életében. Pedig a három nagy sorsforduló közül talán ez mozgatta meg, alakította át legjobban a magyar társadalom belső szerkezetét, ami lehetetlen lett volna milliók aktív közreműködése nélkül. Donáth Ferenc és mások megindító írásokban dolgozták fel azt az alulról jövő, népi és spontán mozgalmat, amellyel a felszabadult községek és városok az első hetekben megszervezték magukat. A régi urakkal együtt elmenekült vagy megszűnt a régi közigazgatás is, de a közösség demokratikus érzelmű, tekintéllyel bíró tagjai minden különösebb felhívás nélkül megtalálták egymást, s a háborús romokon egy-két hét alatt beindították a település életét. (Ahogy erre egyébként sok helyen 1956-ban is kísérlet történt.) Ez a demokratikus önszerveződés egybefonódott a földosztással, amelyet a szovjet hatóságok és a magyar kommunisták nyomására, de végeredményben a falvak szegényparasztjai hajtottak végre. A földreformot sokan sürgették az előző évtizedekben is, horthysta miniszterek, arisztokraták, püspökök és jezsuita szerzetesek, népi írók és liberális gondolkodók ismételték irományaikban a szükségességét, de a sok beszédből szinte semmi sem valósult meg a gyakorlatban. 1945 tavaszán viszont a kommunisták és a szegényparasztok hetek alatt végrehajtották a hosszú évtizedek alatt megoldatlan reformot. Persze siettek, és nem figyeltek minden részletre: kaszával dolgoztak, és nem körömollóval. De az 1945-ös földreformot alapjaiban azóta sem kérdőjelezte meg senki, s még az 1990 utáni kárpótlás kiagyalói is az akkor kialakított birtokviszonyokat tekintették jogalapnak. A nemzeti bizottságok megszervezése és a földreform a magyar népi demokrácia kivételes fénykora volt, s a mai progresszió már csak saját érdekében is jól tenné, ha nem hagyná kitörlődni a nemzet emlékezetéből.

Az 1945-ös választás viszont ma is része a politikai közbeszédnek, szinte mindenki tudja, hogy a Kiszgazdapárt a szavazatok 57 százalékát kapta, amit „elsőprő többségnek” szokás nevezni. Arról kevesebb szó esik, hogy ez volt a magyar történelem első valóban szabad választása, amelyen csaknem kétszer annyian vettek részt, mint a Horthy-rendszer utolsó, 1939-es voksolásán. (Noha közben elhunyt vagy külföldre sodródott közel egymillió zsidó és nem zsidó honfitársunk, s a Felvidék déli része is visszakerült Csehszlovákiához.) Nagyobb népi legitimitást sohasem kapott magyar kormány, mint az ekkor megalakult koalíció. Amelyik persze azért volt koalíció, s azért kaptak benne döntő szerepet a kommunisták, mert az országot a szovjet hadsereg szabadította fel/szállta meg. De a mai egyoldalú magyarázatokkal szemben érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a három baloldali párt, a kommunisták, a szociáldemokraták és a Nemzeti Parasztpárt csaknem 42 százalékot kapott úgy, hogy az előző kettő nyíltan, a harmadik pedig félig-meddig vállaltan marxista elveket vallott. Ha hozzávesszük, hogy 1945-ben nyilván baloldali érzelmű emberek is szavaztak a baloldali múltú Kiszgazdapártra, de egyetlen jobboldali magyarról sem lehetett feltételezni, hogy titkos szavazáson marxistákra voksoljon, akkor megállapíthatjuk, hogy a magyar társadalom nagyjából felétől nem állt távol valamiféle szocialista jövő. Hogy milyen, azt persze kevesen tudták, s hogy nem egy Rákosi-féle diktatúrára gondoltak, az hamarosan beigazolódtott. Akárhogy is, mai ésszel visszagondolva a Kommunista Párt 17 százaléka nemhogy nem volt bukás (ahogy még a szovjetek is értékelték), hanem első nekifutásra nagyon is szép eredménynek számított. Visszamenőleg is igazolta, hogy a Horthy-rendszerben a kommunista érzelműek sokkal többen voltak, mint a néhány száz illegális párttag. 1945-ben még a szociáldemokraták is egyértelműen szocializmusban gondolkodtak (mint Attlee brit Munkáspártja is a maga jelentős államosításával), s a korabeli országgyűlési naplókat olvasva szinte mulatságos látni, hogy Kéthly Anna „elvtársamnak” szólította Rákosi Mátyást.

1945-ben és a rákövetkező években egyszerre zajlott le egy népi, egy polgári és egy szocialista forradalom. A népi forradalom a sikeres földosztás mellett parasztfiatalok tömegét repítette a felsőfokú oktatásba, a kulturális életbe, a hadseregbe és általában a hatalomba, olyan dinamizmussal, amelyre sem addig, sem azóta nem volt példa a magyar történelemben. A polgári forradalomnak olyan vívmányai voltak, mint a férfiak és nők egyenjogúsítása, a faji törvények eltörlése, az állam és az egyház szétválasztása, az addig üldözött kis keresztény felekezetek legalizálása, a „törvénytelen születés” bélyegének letörlése és igen, az egyházi iskolák államosítása. (Persze ez utóbbit már valóban nem „kaszával”, hanem józan mérséklettel, az értékes és nagy múltú felekezeti iskolák meghagyásával kellett volna elvégezni.) Ezeket a polgári reformokat valamennyi nyugat-európai államban meghozták addigra, de évtizedek, évszázadok alatt, s nem olyan széleseben, ahogy a polgári fejlődés elmaradása miatt az 1945-ös négypárti koalíciónak kellett megtennie Magyarországon. Ami a szocialista forradalom intézkedéseit illeti, azok egy részét – a bányák, a nehézipar, az energetikai szektor államosítását – a korabeli nyugati demokráciák is megvalósították, s ott is csak a hetvenes, nyolcvanas években kezdődött meg a reprivatizáció.

Röviden elmondható, hogy amíg a győztes nagyhatalmak egyensúlya és Sztálin taktikázása engedte, addig a magyar társadalom maximálisan élni tudott a geopolitikai fordulat adta lehetőségekkel. Éles ellentétben az 1918–20-as katasztrófesorozattal és a legalábbis ellentmondásos 1989–90-es rendszerváltozással. Ez teljesen független attól a tényről, hogy egy újabb geopolitikai félfordulat – az antifasiszta koalíció látványos széthullása – gyorsan szétrombolta a friss magyar demokráciát. A „három forradalom” vívmányai közül sajátos módon a polgári reformok bizonyultak a legtartósabbnak. Felnőtt férfi soha többet nem csókol kezét a plébánosnak, nincsenek nyilvántartva a „zabigyerekek”, hivatalos adatainkban nem szerepel semmilyen vallási vagy faji besorolás, s az elmúlt hét évtizedben legalábbis az 1945 előtti, merev rendi hierarchia sem született újjá. A földreformot viszont alaposan átírta a kényszerkollektivizálás és aztán a kárpótlás, az államosított szektort pedig még a nyugati modellhez képest is drasztikusan újraprivatizálta a rendszerváltozás.

Persze még e demokratikus kísérlet legszebb pillanataira is rányomta a bélyegét a kisállami nyomorúság. Nemcsak a szovjet megszállók, hanem a magukat vagy világháborús győztesnek, vagy a náciizmus áldozatának kikiáltó szomszéd országok is éreztették a „bűnös” magyarsággal, hogy ők úgymond a „jó oldalon” harcoltak, de legalább szenvedtek. Szlovákia, Horvátország, Ausztria náci múltja teljesen, Romániáé gyorsan elfelejtődött, s az összes szomszéd közül talán még Tito volt viszonylag a legnagyobb vonalúbb az akkori Magyarország iránt. Mégis, akárhogy is, ha valamire valóban büszkék lehetünk a XX. század magyar történelméből, az elsősorban az 1945-ös békés forradalom és sikeres újjáépítés. Kollektív nemzeti frusztrációnk egyik oka, hogy ehelyett szégyelljük, letagadjuk, elfelejtjük ezeket a kivételes éveket.

1956 heroikus kísérlet volt a geopolitikai kényszerrel való szembeszállásra, de nem végződhetett másképp, mint ahogyan végződött. Ezt a hősiiesen harcoló „pesti srácoknak” persze nem kellett tudniuk, de a forradalmi kormány tagjaitól talán elvárható lett volna a geopolitikai realitások belátása. Különösen, hogy közülük többen évtizedeket töltöttek a Szovjetunióban, tudhatták, kikkel van dolguk. A súlyos véráldozatok és a katonai vereség ellenére az ötvenhatos forradalom mégis jótékony hatást gyakorolt a magyar történelemre. A kádári enyhülést, a szocializmus élhetőbb formáját, a „szabadság kis köreit” nem önként kaptuk a szovjetektől és helytartóiktól. Ők vonták le a forradalomból azt a tanulságot, hogy Magyarországon a korábbinál megengedőbb és liberálisabb modellt kell alkalmazni. 1956 és utóélete ismét megerősítette a korábbi magyar szabadságharcok tanulságát. A fegyveres

ellenállás elbukik, utána rövidebb-hosszabb megtorlás következik, de aztán az elnyomók a béke és a stabilitás érdekében kiegyezést ajánlanak, s végső soron élhetőbb ország leszünk, mint amilyenben a felkelés előtt voltunk. Sajnos a magyar közgondolkodás képtelen így, dialektikus egységben látni a geopolitikai kényszer ellen lázadók és a bukott szabadságharc után jobb alkut kötő kiegyezők érdemeit. Ez sokkal régebbi történet, mint Nagy Imre és Kádár János ellentéte. Közvéleményünk háromszáz esztendővel a Rákóczi-szabadságharc után is vaglyagosan ítéli meg az itthon maradó (sokak szemében áruló) Károlyi Sándort és az emigrációt választó Rákóczi Ferencet. Pedig mindketten kellettek ahhoz, hogy a töröktől felszabadult ország a nagy birodalmon belül legalább részben a maga szokásai szerint fejlődjön és prosperáljon. 1956 amúgy az 1945-ös népi és demokratikus kísérletet próbálta újra. Helyben és az üzemekben a most forradalminak nevezett nemzeti bizottságok vették kezükbe az ügyeket, országos szinten újra megjelentek a koalíciós idők politikusai, s a bukott kommunisták helyett a munkástanácsok igyekeztek új, tiszta formában megvalósítani a szocialista társadalmat. A geopolitikai kényszer másodszor is lesújtott, de Sztálin halála után és egy enyhülő nemzetközi környezetben mégsem lehetett visszatérni a korábbi, stupid és esztelen diktatúrához.

Mivel két évtizedet töltöttem el politikusként különböző nemzetközi intézményekben, s előtte sok éven át külföldi újságírók, filmesek között mozogtam, mélységes meggyőződéssel vallom, hogy Magyarország (mostanában szertefoszló) külhoni megbecsülésében egyszerre játszott szerepet az ötvenhatos hősiesség és a későbbi reformpolitika. A külvilág egyszerre értékelte, hogy a magyar nép felkelt a sztálini elnyomás ellen, s azt, hogy a Nyugat közönyétől kísért szovjet agresszió után csendes reformokkal tette élhetőbbé, nyitottabbá a saját életét. Erre is büszkék lehetnénk, de sajnos az elmúlt két évtized eltorzult történelemszemlélete éppen ezt a kettős büszkeséget rombolja szét. Pedig a Kádár-rendszer kis engedményeit és kis szabadságait ugyanaz a magyar nép harcolta ki békés eszközökkel, amely kirobbantotta a tizenkét napos októberi forradalmat.

Az 1989–90-es rendszerváltozásnak közszereplőként magam is részese voltam, nem vezető poszton, de közel a főszereplőkhöz és a legfontosabb eseményekhez. Ahogy mondani szokás, jókor voltam jó helyen, és személyesen sokat köszönhetek a rendszerváltozásnak. A nyolcvanas évek derekát a magánélet vidámsága ellenére valójában depresszióban éltem meg. Már tíz éve ugyanabban a szerkesztőségben dolgoztam, fizikailag is ugyanannál az íróasztalnál ültem a New York-palota harmadik emeletének sarokszobájában, s egy évtized után még mindig én voltam az akkori Magyar Hírlap kulturális rovatának legfiatalabb munkatársa. Ez önmagában sokat elárul a korszakra oly jellemző pangásról. A zsigereimben is éreztem, hogy valaminek változnia kell, s amikor megindult a pezsgés, minden módon belevetettem magam a szabad sajtó, a megalakuló civil szervezetek és a pártpolitizálás izgalmaiba. Egyszer talán emlékiratban is megírom ezeknek az éveknek a szubjektív magántörténetét. Sok naivitás volt bennem, legtöbb döntésemet és választásomat spontán módon hoztam meg, ezek többnyire szerencsések voltak, talán mert az intuícióm mindig erősebb volt az eszemnél, s a baloldali-liberális, de még az akkor keresztény-jobbközép világtól is sok jóindulatot, sőt szeretetet kaptam közéleti útkeresésemben. Ez a gondolat – szeretet a politikában – ma abszurdnak tűnik, de a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján még létező fogalom volt. Csak sajnálni lehet azokat, akik sohasem kaptak kóstolót belőle.

De a személyes elérzékenyülés sem feledtetheti velem, hogy ez a rendszerváltozás is egy geopolitikai fordulat és egy impériumváltás következménye volt. Egy lelkes – vagy jól informált – kisebbség élni tudott a gyors ütemben bővülő szabadság lehetőségeivel, s akár dicsekvésből, akár őszinte hittel, de úgy csinált, mintha ő vívta volna ki a szabadságot. A magyar társadalom

többsége különösebb lelkesedés nélkül vette tudomásul a változásokat. Az emberek éltek a felkínált lehetőségekkel, olcsón megvették a felkínált tanácsi lakásokat, milliók keresték elő a régi birtokpapírokat, és adták be a kárpótlási igényeket. De közben megszűnt másfél millió munkahely, s a meglévőkön a hajdani kalákaszolidaritást felváltotta az állás megtartásáért vívott könyörtelen verseny, az egzisztenciális félelem a munkanélküliségtől és a hajléktalanságtól. Míg a társadalom egy része lelkesen örült – akár őszinte demokratikus, akár bosszúszomjas antikommunista hevülettel – a változásoknak, addig a másik, nagyobbik része közönyösen fogadta a rendszerváltozást. Az 1990-es választásokon az 1945-ös 93 százalékkal szemben csak 65 százalék vett részt. Közülük mintegy 15 százalék szavazata olyan baloldali kispártokra esett, amelyek a négyszázalékos küszöb miatt nem jutottak be az új országgyűlésbe. 1989–90-ben két párt képviselte következetesen a liberális kapitalizmus programját Magyarországon, a Szabad Demokraták Szövetsége és a Fial Demokraták Szövetsége. Ők ketten a leadott szavazatok 30 százalékát kapták, ami azt jelentette, hogy az összlakosságon belül csak minden ötödik ember állt ki a liberális gazdasági és társadalmi modell mellett. A többi párt vagy szociális piacgazdaságot, vagy harmadik utas és kisparaszti jövőt, vagy vegyes gazdaságos félszocializmust hirdetett – de legalább ilyen képet állított ki magáról. (1990-ben az akkori MSZP még a vegyes gazdaság és a munkavállalói tulajdonlás híveként kampányolt.) Így aztán nem csoda, hogy amikor felerősödtek a gazdasági bajok, tömeges méreteket öltött a szegénység, általánossá vált az egzisztenciális bizonytalanság, a demagóg jobboldal (élén az egykor ultraliberális Fidesszel) „megbukottnak” nyilvánította a rendszerváltozást.

Pedig valójában nem a rendszerváltozás bukott meg, hiszen nincs visszaút a kádári államszocializmusba és annak súlyos kompromisszumokkal elért „koraszülött jóléti társadalmába”. Annak az illúziója bukott meg, hogy a rendszerváltozást a magyar nép akarta és vívta ki magának, s a külvilágtól függetlenül olyan rendszert alakít ki magának, amelyet csak álmodik. A rendszerváltozás végső soron ugyanúgy egy geopolitikai átrendeződés következménye volt, mint a Monarchia széthullása és a magyar kisállami függetlenség megszerzése 1918-ban, illetve az 1945-ös betagolódás a szovjet rendszerbe. Az 1918-as impériumváltás a kelet-európai kisállamiság sorsának elismerésére kényszerítette hazánkat, s a harmincas évektől a geopolitika és az uralkodó osztályok végzetes vaktsága mintegy szabadesés-szerűen taszította az országot a náci Németországtól való végzetes függésbe. A szovjet megszállás ideológiai és katonai kényszerzubbonyt jelentett, de közben a magyar társadalom messze jobban élt, mint a szovjet átlagpolgárok. Olyan kivételes megszállás volt, amelyben a megszállt lakosság (nemcsak nálunk, hanem a legtöbb kelet-európai országban) jóléti és civilizációs szintje mindvégig fölötte állt a megszállókénak. Máig emlékszem, hogy valamikor a hetvenes évek derekán meghallgattam Kéthly Anna egyik beszédét a Szabad Európa Rádióban. Arról beszélt, hogy Magyarország azért szegényedik el, mert a szovjetek az ország minden megtermelt értékét kiszállítják Záhonyon keresztül az országból. Tévedni tetszik ott messze Nyugaton, gondoltam tiszteletlenül magamban, Magyarországnak azzal árt legjobbat a Szovjetunió, hogy olcsón adja a kőolajat, s ezzel elmarad a szükséges technikai átállás a modern, energiatakarékos technológiákra. Ez persze csak részgazság volt, a legnagyobb kárt a világgazdaságtól való kényszerű elzárkózás okozta, amelyért szerény kárpótlás volt, hogy az ország a szabolcsi almáért kőolajat kaphatott cserébe. De hát műegyetemista voltam, ráadásul a mi egyetemünkön korszerűbb és liberálisabb volt a közgazdaságtan oktatása is, mint az ideológiailag fontosabb intézményekben, s amit gondoltam, az a hetvenes években elég általános volt értelmiségi körökben.

Az 1989–90-es rendszerváltozásnál a geopolitikai kényszer alapvetően gazdasági téren érvényesült. Az ország totálisan megnyitotta piacait a nyugati áru- és befektetési dömping előtt, különböző szerződések és hitelmegállapodások révén szinte teljes gazdasági függetlenségét feladta. Nagyjából ez a sors várt minden volt szocialista országra, de Magyarország legtöbb

sorstársánál mohóbban fogadta be a külföldi tőkét és árusította ki gazdaságát, energiarendszerét, bankjait. Ez egy ideig előnynek látszott, de hamar kiderült, hogy az óvatosabban lépegető sorstársak – mint a csehek vagy a lengyelek – hosszabb távon jobban jártak a részleges gazdasági függetlenség megtartásával. Amikor mindez világossá vált a laikusok előtt is, a magyar lakosság dühe – a demagóg jobboldal által ügyesen felerősítve – a rendszerváltozás és annak „balliberális elitje” ellen fordult. Így végső soron a rendszerváltozás emléke is tovább fokozta a nemzeti frusztrációt. Pedig a szovjet függésből való kiszabadulás és a nyugati integráció akkor is jó és hasznos az országnak, ha sajnos csak elvben lehetünk teljes jogú tagjai a Közös Piacból lett Európai Uniónak. A jog és a politika szintjén nincsen különbség a tagállamok között, illetve csak lakosságuk arányában érvényesülnek különböző szavazási és delegálási kvóták. De ugyanakkor, mint átvitt és valós értelemben minden piacon, két dolog mégiscsak számít: a hozott áru értéke és a „cég” hosszú időn át felhalmozott tekintélye. Esetünkben mindkettő felettébb szerénynek mondható. Azt azonban nagyon fontos hangsúlyozni, hogy a gazdasági függetlenség elvesztése, a piacok kiárusítása és a bankrendszer külföldi kézbe kerülése, mind-mind az Európai Unióba való belépésünk *előtt* történt. Ehhez a nullponthoz képest uniós tagságunk legalább bizonyos mértékben növeli gazdasági mozgásterünket, és jelentős fejlesztési forrásokat hoz az országba. Az EU-ból való kilépésünk ezért olyan rémálom lenne, amely hatványozottan hozná vissza ama bizonyos „kisállami nyomorúságot”. A magyar társadalom végzetes kettészakadásán viszont érdemben ezek a fejlesztések sem változtatnak. Három-négymillió honfitársunk leszakadása a mélyszegénységbe, kihullása a legszerényebben értelmezhető jóléti és civilizációs hálóból is a rendszerváltozás tragikus következménye. Nagyon nagy bölcsességre lenne szükség a mindenkori kormányok és ellenzékük részéről ahhoz, hogy ezek a nyomorgó és kirekesztett milliók békés módon visszaintegrálódjanak a társadalomba.

A három nagy XX. századi rendszerváltozás közös tulajdonsága számomra az, hogy a geopolitikai kényszerként bekövetkező rendszerváltozásokon belül is lehetőség nyílik viszonylag jobb vagy rosszabb megoldásokra. De ha a nemzet egyik része stréber módon azonosul a kényszerrel, másik része pedig őket, s nem a külső erőket kárhoztatja mindenért, akkor szükségszerűen a legrosszabb változat vár az országra. Nem az a baj, ha egy nemzetnek két „lelke” van. Egy, amelyik a függetlenségben hisz, és a kurucoknak szurkol, s egy, amely megérti a geopolitikai kényszert, tudván, hogy a jobbágyfelszabadítást, a vasutat meg az iskolarendszert mégiscsak a labancok csinálták meg az országban. A brit parlament előtt ott áll a királyt lefejező Cromwell szobra, de a kormány programját a királynő olvassa fel. Ez is kettős lélekre vall, de kettősre, és nem egymást gyűlölő kettőre. A tragédia az, ha ez a két lélek elválik egymástól, és a történelmi realitások elfogadása helyett egymást vádolja a múlt miatt.

Kapcsolódó írások:

1. **Lánczos Vera: Hegyi Gyula írásának margójára** Manapság szinte minden Magyarországról szóló politikai írást kényszeresen abból a...
2. **Hegyi Gyula: Mongol táj** Az új, kapitalista Mongólia egyik üzletorientált látványossága Dzsingisz kán hatalmas,...
3. **Hegyi Gyula: Fesztivál a filmnek** Bár sokáig eszembe sem jutott, nemrég rájöttem, hogy egyidős vagyok...
4. **Hegyi Gyula: Örök Flandria** Diest húszezer lakosú flamand városka Leuventől nyugatra. Kevés Belgiumba járó...
5. **Hegyi Gyula: Hétköznapi India** Gyermekkorom óta számtalanszor hallottam, hogy az indiai

városok utcáin háborítatlanul...

Cimkék: Hegyi Gyula